

УДК 631.11(346.1)

Гнатів Н.Б.
аспірант*Інституту агроекології і природокористування
Національної академії аграрних наук України***ДО ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ****CONCERNING THE QUESTION
ABOUT PRIVATE PEASANT HOUSEHOLDS FUNCTIONING****АНОТАЦІЯ**

Розглянуто проблему функціонування дрібних форм сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах господарювання. Увагу зосереджено на діяльності особистих селянських господарств та визначено їхнє значення та ресурсний потенціал у продовольчому забезпеченні населення. Проаналізовано основні фактори, які впливають на розвиток особистих селянських господарств. Обґрунтовано доцільність розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як ефективного інструмента покращення розвитку та функціонування особистих селянських господарств та підвищення рівня життя сільського населення. Розкрито тенденції функціонування та розвитку особистих селянських господарств в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: особисті селянські господарства, сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, сільські території, сільське населення, продовольча безпека.

АННОТАЦІЯ

Рассмотрена проблема функционирования мелких форм сельскохозяйственного производства в современных условиях ведения хозяйства. Внимание сосредоточено на деятельности личных крестьянских хозяйств и определены их значение и ресурсный потенциал в продовольственном обеспечении населения. Проанализированы основные факторы, которые влияют на развитие личных крестьянских хозяйств. Обоснована целесообразность развития сельскохозяйственной обслуживающей кооперации как эффективного инструмента улучшения развития и функционирования личных крестьянских хозяйств и повышения уровня жизни сельского населения. Раскрыты тенденции функционирования и развития личных крестьянских хозяйств в аграрном секторе экономики Украины.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, сельскохозяйственная обслуживающая кооперация, сельские территории, сельское население, продовольственная безопасность.

ANNOTATION

The problem of small forms of agricultural production functioning under the current economic conditions is presented. Attention is focused on the activities of private peasant households. Their significance and resource potential in the food supply is determined. The basic factors influencing the development of private peasant households are defined. The author substantiates the usefulness of agricultural service cooperatives as an effective instrument for development and functioning of private peasant households and improvement of living standards of rural population. The tendencies of functioning and development of private peasant households in the agricultural sector of Ukraine are investigated.

Keywords: private peasant households, agricultural service cooperatives, rural areas, rural population, food security.

Постановка проблеми. З огляду на поточну соціально-політичну та економічну ситуацію, роль продовольчої безпеки України зростає, займаючи провідне місце у національній безпеці. У свою чергу, продовольчий ринок знаходиться у прямій залежності від розвитку агросфери,

економічної ефективності експорту та імпорту, торгової політики держави. Зокрема, продукція сільського господарства та харчової промисловості, формує значну частину українського експорту. Частка експортованої продукції сільського господарства та харчової промисловості у 2013 р. становила 17 млрд дол., або 26,8% вартості експорту України, на що в основному була спрямована діяльність великотоварних сільськогосподарських підприємств, питома вага яких має тенденцію до зростання.

За даними Держстату України, станом на 01.11.2013 р. в Україні виробництвом сільськогосподарської продукції займалось майже 56 тис. підприємств таких організаційно-правових форм господарювання: господарські товариства – 8245 (або 14,8%), приватні підприємства – 4095 (або 7,4%), виробничі кооперативи – 809 (або 1,5%), фермерські господарства – 40752 (або 73,2%), державні підприємства – 269 (або 0,5%) та підприємства інших форм господарювання – 1460 (або 2,6%). Хоча частка малого та середнього агробізнесу є найбільшою і саме завдяки цій діяльності відбувається внутрішньоорієнтоване продовольче забезпечення населення, проте у аграрному секторі економіки України ці суб'єкти господарювання характеризуються слабкими конкурентними позиціями, недостатньою ефективністю державної підтримки та соціальної допомоги.

Доцільно зауважити, що практикою ведення особистих селянських господарств (далі ОСГ) в основному займається сільське населення, дохід яких від вирощеної сільськогосподарської продукції не завжди є стабільним у зв'язку із проблемою реалізації, диспаритету цін та коливаннями попиту та пропозиції на продовольчому ринку. Низький рівень доходу від ведення ОСГ зумовлює мінімальні стандарти життя сільського населення та недостатнє забезпечення основними життєво необхідними базовими потребами, відбувається скорочення приросту реальних доходів сільського населення, що поглиблює затяжну соціально-економічну кризу на сільських територіях [1; 2]. Будучи основним структурним елементом та механізмом розвитку сільських територій, функціонування ОСГ знаходяться у нерівних умовах господарювання поряд з іншими товаровиробниками сіль-

ськогосподарської продукції, в чому і полягає проблема даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності аграрного виробництва у розрізі окремих організаційно-правових форм господарювання, зокрема окремі аспекти розвитку ОСГ висвітлена у працях О.В. Чайнова, В. Бойка, П. Саблука, В. Месель-Веселяка, М. Шаповала, В. Дієсперова, В. Збарського, О. Онищенко, В. Рябокопя, О. Скидана, В. Юрчишина, К. Якуби та ін. Вагомий внесок у розвиток системи обслуговуючої кооперації зробили П. Березівський, М. Гриценко, В. Зіновчук, М. Малік та ін.

Враховуючи особливості соціально-політичних трансформацій в Україні та функціонування аграрного сектора, визначену проблему досліджено недостатньо.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є проведення аналізу сучасного стану функціонування ОСГ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиції ведення сільського господарства в Україні відомі ще з часів Київської Русі і до нинішніх днів відіграють важливу роль завдяки сприятливим природним умовам та ресурсам. Новий етап аграрний сектор розпочав після проголошення незалежності України, оскільки розпад Радянського Союзу зумовив занепад колгоспно-радгоспної системи і зміцнення позиції функціонування ОСГ як організаційно-правової форми господарювання. Така ситуація була характерною для усіх країн, які були республіками СРСР. Проте на подальший розвиток ОСГ колишніх республік Радянського Союзу впливала ціла низка внутрішніх і зовнішніх факторів, що зумовило неоднорідний якісний та кількісний їхній розвиток. Водночас, частка валової сільськогосподарської продукції в ОСГ інших країн була доволі високою: в Румунії – 35%, Болгарії – 30%, Угорщині – 35%, Німецькій Демократичній Республіці – 10%, Чехословаччині – 15%, Монголії – 20% [3].

Унікальність ОСГ як окремої організаційно-правової форми господарювання полягає у тому, що ОСГ поєднує в собі особу власника і працівника сільськогосподарської галузі, та водночас господаря земельної ділянки. Таким чином, діяльність ОСГ характеризується поєднанням натурального виробництва сільськогосподарської продукції (виробництво продуктів харчування для задоволення внутрішніх споживчих потреб) та товарного виробництва (додатковий спосіб заробітку шляхом реалізації вирощеної продукції на ринку або завдяки товарно-грошовим відносинам з підприємствами інших форм господарювання) [4].

ОСГ за розміром площі земельної ділянки поділяються на малі (до 0,5 га), середні (від 0,5-1 га) та великі (понад 1 га). Для ведення повноцінного та конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, така площа є надто малою, адже, наприклад, у Польщі серед-

ній розмір ОСГ складає 7 га.

Залежно від рівня економічної ефективності та просторового розташування ОСГ, дослідники [5] пропонують таку класифікацію: переважно товарні ОСГ (розміщені навколо невеликих районних центрів та сільських поселень), низькотоварні ОСГ (володіють великим потенціалом для подальшого розвитку та розміщені на депресивних територіях регіону) та господарсько-садівничі ОСГ (зорієнтовані на в основному на задоволення потреб господарства у сільськогосподарській продукції та розміщені навколо обласних та великих районних центрів).

У законі України «Про особисте селянське господарство» подано таку дефініцію цього поняття: «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції; реалізації її надлишків і надання послуг з використання власного майна» [6]. Зауважимо, що поняття «особисте підсобне господарство», що вживалося раніше, є синонімом поняття «особисте селянське господарство».

Станом на 1 січня 2014 р. загальна кількість ОСГ становила 4241,6 тис. Найбільша частка ОСГ була зосереджена у Вінницькій, Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській обл., а найменша – у АР Крим, Луганській, Миколаївській та Херсонській обл., що свідчить про територіальну диференціацію їх розташування. Результати статистичної обробки показують, що в середньому у кожному регіоні України функціонує 188 ОСГ. З рис. 1 видно, що графічна інтерпретація розподілу кількості ОСГ може бути апроксимована законом нормального розподілу. З огляду на це, можна вважати, що кількість ОСГ в регіонах України формується під дією причин, при цьому жодна з них не превалює.

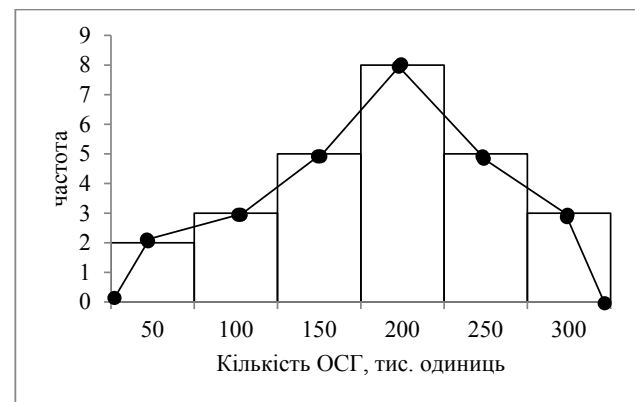

Рис. 1. Гістограма та полігон розподілу кількості ОСГ по регіонах України станом на 01.01.2014 р.

Джерело: за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, режим доступу: www.minagro.gov.ua

ОСГ займають площу 6445,8 тис. га, у т.ч. для ведення особистого селянського господарства – 2692 тис. га. У володінні ОСГ перебувало 2519,7 тис. голів ВРХ (у т.ч. корів – 1624,7 та свиней – 3049). На рисунку 2 зображено графічну інтерпретацію загальної площі земельних ділянок ОСГ. З гістограми видно, полігон розподілу ОСГ може сприйматися як такий, що складається з двох окремих статистичних сукупностей (від 50 до 150 га, від 200 до 350 га). При цьому можна очікувати експоненційний розподіл, що в основному стосується сукупностей, які сформувалися як досить стабільні, тобто в найближчій перспективі їхня кількість істотно не збільшиться і не зменшиться.

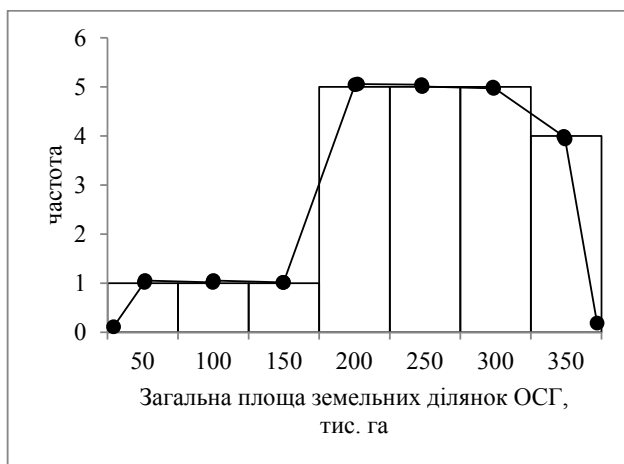

Рис. 2. Гістограма та полігон розподілу загальної площі земельних ділянок ОСГ по регіонах України станом на 01.01.2014 р.

Джерело: за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, режим доступу: www.minagro.gov.ua

Незважаючи на те, що частка ОСГ у структурі виробництва валової продукції сільського господарства залишається високою (понад 60%) і вони задовольняють потреби населення у багатьох товарах і послугах, зокрема продукція виготовлення якої є нерентабельною для великих підприємств (овочівництво відкритого ґрунту, продукція тваринництва), нині розвиток ОСГ характеризується цілою низкою деструктивних процесів [7, с. 328-329]. Серед основних проблем функціонування ОСГ є: низький рівень державної підтримки та правового забезпечення, слабка співпраця ОСГ з органами місцевого самоврядування, управління та з крупними виробниками сільськогосподарської продукції, застарілість технології виробництва сільськогосподарської продукції, малопродуктивна ручна праця та її низька продуктивність через відсутність сучасних технологій, слабка матеріально-технічна база, відсутність належних господарських приміщень для зберігання врожаю, утримання худоби, зберігання кормів, недостатнє використання засобів захисту рослин, органічних та мінеральних добрив, відсутність

санітарного контролю, недотримання сівозмін, нерозвиненість системи закупівлі, зберігання, переробки та реалізації виробленої продукції, лізингове забезпечення населення технікою.

Невирішеною залишається проблема агро-екологічного моніторингу ОСГ, адже питанням екологічного стану сільських територій приділяється недостатньо увагу, так як більшість досліджень з питань екологічного стану повітря, питної води та ґрунтів проводять переважно в міських промислових районах [8, с. 85].

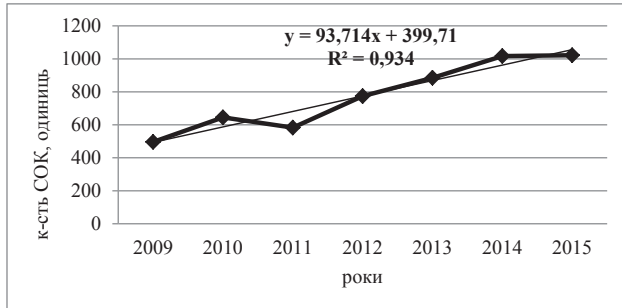
Світовий досвід свідчить, що дієвим інструментом ефективного функціонування ОСГ є практика діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Так, у 1997 р. набрав чинності новий для агропромислового сектору України закон «Про сільськогосподарську кооперацію», де визначено правові, організаційні, економічні та фінансові особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів. «Сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної виробничої діяльності у сільському господарстві та обслуговування переважно членів». За цілями, завданнями і характером діяльності сільськогосподарські кооперативи поділяються на обслуговуючі та виробничі [9]. Відтак, у розділі IX у статті 32 держава обіцяє максимально сприяти та підтримувати створення та розвиток сільськогосподарських кооперативів шляхом зміцнення господарської самостійності кооперативів відповідно до цього Закону та інших законів України.

Нині в Україні функціонує 1017 зареєстрованих СОК, тоді як частка діючих у 2 рази менша – 668. Така ситуація зумовлена труднощами правого поля та відносно недавньою появою в Україні таких кооперацій через відсутність досвіду, низьку активність та взаємовідносини державної та міської влади з сільськими громадами.

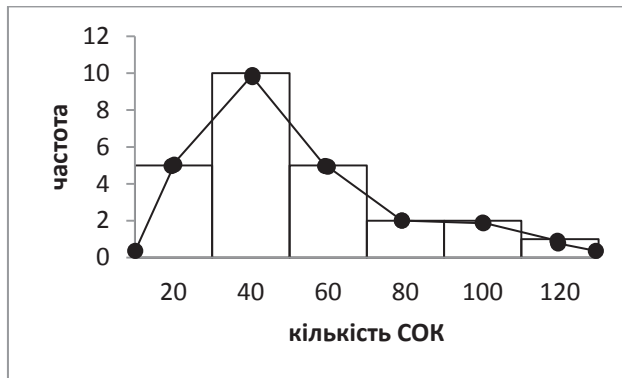
Серед зареєстрованих СОК найбільша кількість припадає на Житомирську, Івано-Франківську, Вінницьку обл. та АР Крим, а найменше – на Хмельницьку, Донецьку, Миколаївську та Харківську обл. За видами діяльності станом на 01.10.2014 р. домінують багатофункціональні (49%), заготівельно-збутові (28%) та інші СОК (17%), тоді як частка переробних (4%) та постачальницьких (2%) є дуже малою.

Доцільно зазначити, що на міжнародній арені сільськогосподарська кооперація користується популярністю, тоді як Україна для такої форми організації господарювання виявилася ще не зовсім готовою, тому сільськогосподарська кооперація не набула масового впровадження і перебуває тільки на стадії впровадження. Проте динаміка розвитку СОК свідчить про позитивну тенденцію зростання їх кількості у майбутньому (рис. 3). Для того щоб переконатися в цьо-

му, розглянемо гістограму і полігон розподілу як випадкові величини. З рисунка 4 видно, що цей розподіл може бути апроксимований логарифмічно-нормальним законом з огляду на правосторонню асиметрію. Все це дає підстави стверджувати, що кількість зареєстрованих СОК має тенденцію до збільшення.

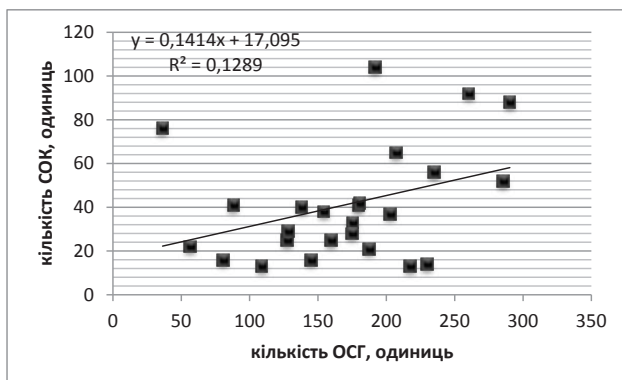

Рис. 3. Динаміка розвитку СОК по регіонах України
Джерело: за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, режим доступу: www.minagro.gov.ua

Рис. 4. Гістограма та полігон розподілу кількості зареєстрованих СОК по регіонах України

Джерело: за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, режим доступу: www.minagro.gov.ua

Рис. 5. Залежність кількості СОК від частки ОСГ по регіонах України

Джерело: за даними інформаційно-аналітичних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, режим доступу: www.minagro.gov.ua

У ході проведення дослідження було встановлено, що між кількістю ОСГ та кількістю

СОК існує кореляційний зв'язок, тобто зі збільшенням частки ОСГ по регіонах України, збільшується частка СОК (рис. 5).

Світовий досвід свідчить, що сільськогосподарська кооперація добре розвинута у таких провідних країнах, як Японія, де на внутрішньому та зовнішньому ринках реалізовується понад 90% сільськогосподарської продукції, у США завдяки системі кооперацій, переробка молока становить 82%, збут продукції – 30%, виробництво цукру – 51%, оптові ринки худоби – 40%, постачання добрив – 45%, пального – 44%, а також 80% сільськогосподарської продукції Скандинавії, 65% – Нідерландів, 52% – Німеччини, Іспанії, Франції знаходять збут через сільськогосподарську кооперацію [10]. У таблиці 1 подано інформацію про найбільші сільськогосподарські кооперативи у світі станом на 2014 р. Лідерами сільськогосподарських кооперацій є Японія з річним валовим доходом понад 50 млрд дол., Південна Корея та США – понад 50 млрд дол., Франція, Німеччина, Нова Зеландія та Данія, де річним валовий дохід складає менше 20 млрд дол.

Таблиця 1
Найбільші сільськогосподарські кооперативи у світі, 2014 р.

№	Назва кооперативу	Країна	Річний валовий дохід (млрд дол.)
1	Zen-Noh (National Federation of Agricultural Co-operatives)	Японія	56.99
2	Zenkyoren	Японія	52.33
3	National Agricultural Cooperative Federation (NACF)	Південна Корея	32.39
4	CHS Inc	США	32.17
5	Covea	Франція	17.74
6	BayWa Group	Німеччина	12.24
7	Land O'Lakes	США	12.04
8	Dairy Farmers of America	США	11.82
9	Fonterra Co-operative Group	Нова Зеландія	11.34
10	Arla Foods	Данія	9.25

Джерело: Огляд найбільших кооперацій у світі [View the top 300 co-operatives from around the world]. Режим доступу: <http://www.thenews.coop/49090/news/general/view-top-300-co-operatives-around-world/>

Висновки. У сучасних ринкових умовах господарювання набирають актуальності питання функціонування та діяльності ОСГ у вітчизняній економіці. Станом на сьогодні ОСГ належать доволі велика питома вага серед усіх товаровиробників сільськогосподарської продукції в Україні, проте їхні позиції на аграрному ринку є слабкими. Для врегулювання ситуації насамперед потрібно внести відповідні зміни до нормативно-законодавчої бази з метою створення конкурентоспроможного середнього та малого

агробізнесу, що дозволить населенню сільських територій ефективно займатися сільським господарством і на вигідних умовах реалізовувати сільськогосподарську продукцію (наприклад, завдяки гнучкій системі пільг та субсидій), чим підвищувати власний додатковий (основний) прибуток. Комплексна підтримка розвитку ОСГ шляхом створення та покращення функціонування СОЖ повинна бути одним із пріоритетних завдань держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дем'янишина О.А. Місце господарств населення в розвитку сільських територій Вінницької області / О.А. Дем'янишина // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 12. – С. 119-123.
2. Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3-14.
3. Прокопишак К.В. Соціально-економічна суть особистих господарств населення / К.В. Прокопишак, О.А. Біттер, Л.А. Кушнір, Т.Р. Козак // Львівський політехнічний національний університет. – 2001. – С. 493-499.
4. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств : [монографія] / І.В. Свиноус. – К. : Аграр Медіа Груп, 2010. – 414 с.
5. Збарський В.К. Тенденції розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський, П.К. Канінський // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 56-61. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/agroincom_2008_5-6_15.pdf.
6. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV // Уряд. кур'єр. – 2003. – № 11.
7. Агроекологія : монографія / О.І. Фурдичко. – К. : Аграр. наука, 2014. – 400 с.
8. Гнатів Н.Б. Соціально-економічні та агроекологічні проблеми сільських територій. / Гнатів Н. // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 4. – С. 84-86.
9. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України від 17.07.1997 № 469/97-ВР // Голос України. – 1997.
10. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. : Постанова Кабінету Міністрів України // Урядовий кур'єр. – 2009. – № 103. – С. 38-42.